

01054, м. Київ, вул. Богдана Хмельницького 32, оф. 29,
тел./факс: +38 (044) 234 93 20, www.center-life.org

**Дослідження моделей вживання
тютюнових і нікотинових виробів серед
підлітків**

Аналітичний звіт
за результатами якісного дослідження

Жовтень 2024

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ І ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ.....	3
ОСНОВНІ ВИСНОВКИ.....	5
РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
РОЗДІЛ I. МОНИТОРИНГ СПОЖИВАННЯ ТЮТЮНУ.....	9
1.1. Досвід спостереження за однолітками: споживання тютюнових і нікотинових виробів.....	9
1.2. Досвід спостереження за однолітками: шляхи отримання тютюнових і нікотинових виробів.....	15
РОЗДІЛ II. ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРО НЕБЕЗПЕКИ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ТЮТЮНОВИМИ І НІКОТИНОВИМИ ВИРОБАМИ.....	18
2.1. Сприйняття тютюнових і нікотинових виробів з точки зору ризиків для здоров'я.....	18
2.2. Джерела інформації про небезпеку тютюнових і нікотинових виробів.....	22
2.3. Ставлення до медичних попереджень на упаковках виробів.....	23
РОЗДІЛ III. ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ВІД ТЮТЮНОВОГО ДИМУ.....	25
3.1. Сприйняття тютюнових виробів в контексті шкоди «вторинного диму».....	25
3.2. Спостереження респондентів(ок) щодо споживання тютюнових і нікотинових виробів на території навчальних закладів.....	26
РОЗДІЛ IV. ДОПОМОГА ПРИ ПРИПИНЕННІ СПОЖИВАННЯ ТЮТЮНОВИХ І НІКОТИНОВИХ ВИРОБІВ.....	29
4.1. Моделі поведінки однолітків у випадках, коли вони намагаються припинити споживання тютюнових або нікотинових виробів.....	29
4.2. Поінформованість респондентів(ок) про можливості отримати допомогу у випадку припинення споживання тютюнових і нікотинових виробів.....	30
РОЗДІЛ V. КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАБОРОНУ РЕКЛАМИ, СПОНСОРСТВА ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПРОДАЖУ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ.....	31
5.1. Реклама тютюнових і нікотинових виробів та інші промо-активності, з якими зіштовхувалися респонденти(ки) останнім часом.....	31
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗАЦІКАВЛЕНИМ СТОРОНАМ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИК ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	33

Замовник та виконавці:

Замовник дослідження - ГО «Центр громадянського представництва «Життя» за фінансової підтримки Фонду «За дітей без тютюну» в ході проекту «Адвокація змін у політиці контролю над тютюном та забезпечення високого рівня її дотримання для захисту людей від шкоди тютюну»

Виконавці:

Дослідницька група: Андрій Скіпальський, дослідник, аспірант кафедри громадського здоров'я, епідеміології та екології, НУОЗ Ім. Шупика (розробка інструментарію, анкет, етична експертиза, виконання та аналіз дослідження - не отримував фінансування); Олександр Щербатюк, консультант, фахівець з питань соціології та статистики (розробка інструментарію, виконання дослідження та написання звіту); та Ірина Воробйова - модераторка-аналітикиня (консультантка), написання фінального звіту.

Рецензенти звіту: Дмитро Купира, та Ольга Масна (ГО «Життя») - проаналізували отримані результати та запропонували корекції та рекомендації до фінального звіту; запропонували перелік рекомендацій щодо вдосконалення державної політики попередження та зменшення вживання тютюнових та нікотинових виробів та її реалізації, які були внесені у звіт.

Етичні міркування.

Комісія з питань етики ДУ «Центр громадського здоров'я МОЗ України» схвалила протокол та дизайн дослідження рішенням від 04.09.2024. Ідентифікаційний номер експертизи - IRB202 4_124.

Метод дослідження: інтерв'ю в форматі діад.

Тривалість кожного інтерв'ю: 1,5 години.

Загальна кількість діад: 6.

Географія: Київська, Черкаська, Тернопільська області.

Дати проведення діад: в період з 25 вересня по 30 вересня 2024 року.

Формат проведення діад: онлайн. Проведення діад відбувалося з використанням програмного забезпечення ZOOM.

Основна мета дослідження: Збір та аналіз інформації за наступними основними напрямками:

- М — Моніторинг споживання тютюну та профілактичних заходів.
- Р — Захист людей від тютюнового диму.
- О — Надання допомоги у припиненні вживання тютюну.
- W — Попередження про небезпеки, пов'язані з тютюном.

- Е — Контроль за дотриманням законодавства про заборону реклами, спонсорства та стимулювання продажу тютюнових виробів.

Дизайн дослідження:

Таблиця 1. Цільова аудиторія (ЦА) і структура діад.

<i>№</i>	<i>Стать</i>	<i>Вік</i>	<i>Місце проживання респондентів(ок)</i>
Діада 1	Чоловіки	17 років	Київ і Київська область
Діада 2	Чоловіки	16 років	Черкаська область
Діада 3	Жінки	15 років	Черкаси і Черкаська область
Діада 4	Жінки	16 років	Київ і Київська область
Діада 5	Чоловіки	15 років	Тернопільська область
Діада 6	Жінки	17 років	Тернопіль і Тернопільська область

Серед додаткових критеріїв відбору респондентів(ок) були наступні:

- мають бути жителями(ьками) різних за чисельністю населених пунктів: обласний центр, інше місто, село, смт;
- в близькому соціальному оточенні (насамперед серед знайомих і друзів) є особи, які споживають тютюнові і нікотинові вироби;
- серед людей з близького соціального оточення (ідеться про членів сім'ї, інших родичів, друзів) немає тих, хто залучений до виробництва та/ або продажу тютюнових і нікотинових виробів.

М — Моніторинг споживання тютюну

- Більшість учасників(ць) дослідження ствердно відповіли на питання, чи відомі їм вироби з наступного переліку: е-сигарети та контейнери з рідиною до е-сигарет, пристрої для нагрівання тютюну, тютюнові вироби, нікотинові снюси, кальян. Проте, були випадки, коли респонденти(ки) одразу не зрозуміли окремі формулювання, зокрема це стосувалося назви «пристрої для нагрівання тютюну». Деякі з учасників(ць) діад знали назву категорії, але погано уявляли, що собою представляють ці вироби як такі (наприклад, деякі жителі(ьки) сіл і невеликих міст чули назву «кальян», однак жодного разу не бачила цей виріб раніше, або бачили лише один раз).
- Згідно з переважною більшістю респондентів(ок), вони щодня (і навіть багато разів на день) спостерігають споживання е-сигарет однолітками. Серед причин, чому підлітки навколо обирають саме е-сигарети, учасники(ці) діад виокремили зручність користування (можливо курити одразу будь-де і будь-коли); наявність вибору смаків; відсутність різкого, сильного запаху, який би міг спровокувати негативну реакцію з боку дорослих; поширена думка про меншу шкідливість е-сигарет для здоров'я курця порівняно з традиційними сигаретами. Інша категорія виробів, споживання якої учасники(ці) діад більш-менш регулярно бачать серед однолітків – це пристрої для нагрівання тютюну. Частота спостережень таких ситуацій широко коливалася в межах від «кілька разів на день» до «рідше, ніж 1 раз на місяць». При цьому респонденти(ки) 16-17 років частіше бачать ситуації вживання пристроїв для нагрівання тютюну, ніж 15-річні учасники(ці) дослідження. Наявність нещодавнього досвіду спостережень ситуацій споживання однолітками таких виробів, як нікотинові снюси, традиційні сигарети і кальян, відзначила лише частина респондентів(ок).
 - Ті, хто бачили ситуації споживання нікотинових снюсів, зазвичай говорили про щоденний досвід таких спостережень.
 - Ті, хто бачили вживання кальяну однолітками, говорили, що це відбувається час від часу і лише в певних ситуаціях. Типова ситуація – це, коли компанія наприкінці тижня відпочиває в закладі, де доступна така послуга (наприклад, кальянна або кафе).
 - Всі респонденти(ки) були впевнені, що споживання традиційних сигарет є значно менш поширеним серед однолітків, оскільки їх розглядають як ті вироби, які частково втратили актуальність на даний час («це вже минуле століття») і які вживати «не так круто». Ті учасники(ці) діад, які нещодавно бачили вживання сигарет однолітками, відзначили різну частоту таких спостережень, зокрема їх відповіді коливалися від «щодня» до «раз на місяць».
- Характеризуючи мотивацію першого досвіду споживання різних тютюнових і нікотинових виробів, респонденти(ки) часто називали наступне:
 - бажання спробувати щось нове і цікаве;

- наслідування поведінки друзів на тлі уявної «нормалізації» вживання таких виробів серед підлітків загалом («всі курять і я курю»);
- вплив компанії або окремих друзів/ знайомих; це може бути з елементами психологічного тиску на кшталт «не спробуєш – не будемо спілкуватися»;
- наслідування поведінки батьків – споживачів того чи іншого виробу;
- складнощі з тим, щоб впоратися з якимись проблемами або з власними негативними станами;
- бажання затвердити себе/ підвищити власний статус у новому соціальному оточенні (наприклад, починаючи навчання в новому закладі);
- намагання розширити коло соціальних контактів таким чином.

Учасники(ці) діад також назвали деякі специфічні мотиви, які спонукають однолітків вперше спробувати ті чи інші вироби, зокрема:

- стосовно е-сигарет – бажання спробувати щось «прикольне» на тлі відсутності усвідомлення, що ідеться про звичайне куріння;
 - щодо пристроїв для нагрівання тютюну – привабливий імідж цього виробу як «крутої» і солідної речі;
 - стосовно нікотинових снюсів – простий і легкий процес споживання (потрібно лише покласти виріб під губу), який залишається майже непомітним для зовнішнього спостерігача (особливо для дорослих навколо);
 - щодо кальяну – цікавий і привабливий спосіб відпочинку з друзями; особливий процес споживання як ритуал з певними атрибутами, які сприяють згуртованості компанії; бажання долучитися до цікавого і «крутого» досвіду, який відбувається в закладі для дорослих.
- Згідно зі спостереженнями учасників(ць) діад, існують різні способи для однолітків отримати тютюнові і нікотинові вироби, а саме залучення повнолітніх осіб із найближчого оточення (наприклад, старшого брата, друзів старшого віку), які купують вироби і віддають/ перепродають їх неповнолітнім підліткам; позичання/ покупка у однолітків (при цьому ідеться і про ті вироби, якими вже користалися раніше); самостійна покупка в різних точках продажу без демонстрації документів (наприклад, коли персонал деяких вейпшопів, кіосків або магазинів ігнорує питання віку покупця чи задовольняється формальним поясненням). Серед інших способів деякі респонденти(ки) також згадували самостійну покупку різних виробів з демонстрацією фейкових документів (наприклад, фальшивого цифрового паспорту у фейковому застосунку «Дія»); покупку різних тютюнових і нікотинових виробів через соціальні мережі і месенджери (наприклад, Telegram, Instagram); покупку виробів в інтернет-магазинах з доставкою, яка здійснюється Новою Поштою. Для того, щоб отримати доступ до кальяну, часто достатньо присутності в компанії однієї повнолітньої особи, яка замовляє і оплачує цю послугу.

W — Попередження про небезпеки, що пов'язані з тютюном

- Оцінки різних тютюнових і нікотинових виробів з точки зору ризиків для здоров'я споживача суттєво відрізнялися серед учасників(ці) дослідження. Частіше респонденти(ки) вважали, що споживання е-сигарет може завдати найбільше шкоди здоров'ю курця. Деякі учасники(ці) діад в якості найшкідливіших виробів бачили нікотинові снюси. Інші варіанти відповідей, які також пролунали від різних респондентів(ок), були такі: ризиків для здоров'я найбільше як у випадку споживання звичайних сигарет, так і з е-сигаретами; е-сигарети і нікотинові снюси мають різний, але сильний негативний вплив на здоров'я; традиційні сигарети можуть завдати найбільше шкоди здоров'ю; всі вироби з переліку є так чи інакше шкідливими.
- Критерії, за якими учасники(ці) дослідження оцінювали шкідливість тютюнових і нікотинових виробів, також були різними. Найчастіше респонденти(ки) спиралися на такий критерій, як частота споживання того чи іншого виробу. Так, якщо однолітки часто курять е-сигарети, то це означає частий негативний вплив на організм, і, відповідно, більше ризиків для здоров'я. Споживання кальяну, навпаки, відбувається час від часу; тому неможливо таким чином нанести багато шкоди організму. Серед інших критеріїв, які згадували учасники(ці) дослідження, були ступінь впливу на легені та інші складові дихальної системи (наприклад, з'являється задишка, стає важко витримувати фізичні навантаження); ризики виникнення раку; негативний вплив на інші органи (наприклад, нікотинові снюси негативно впливають на слизову ротової порожнини); кількість шкідливих речовин (зокрема, нікотину) у складі різних виробів; тривалість споживання того чи іншого виробу; вплив на здоров'я людей навколо.
- Учасники(ці) дослідження назвали наступний перелік основних джерел, за допомогою яких вони отримують інформацію про безпеку тютюнових і нікотинових виробів: власний досвід спостережень за однолітками - споживачами різних виробів; короткі відео або повідомлення в соціальних мережах і месенджерах (TikTok, Instagram, Telegram), на які наштовхуються респонденти(ки), коли переглядають стрічку; відео на YouTube відповідної тематики (наприклад, про порівняння безпеки споживання е-сигарет і традиційних сигарет), на які або також наштовхуються час від часу, або шукають самостійно; пошук відповідей на власні питання в інтернеті за допомогою пошукової системи (приклади пошукових запитів: «порівняння електронних і звичайних сигарет», «наслідки після куріння електронних сигарет»); окремі уроки і заходи в школі/ ліцеї (при цьому частіше згадували навчальну дисципліну «Основи здоров'я»).

Р — Захист людей від тютюнового диму

- Для більшості учасників(ць) дослідження словосполучення «пасивне куріння» було більш знайомим порівняно з такими визначеннями, як «вторинний дим», «вторинні викиди». При цьому всі респонденти(ки) були поінформовані (навіть поверхнево) про шкідливість того диму, який споживач видихає в навколишнє середовище, і яким дихають люди навколо. Вторинний дим від традиційних сигарет найчастіше вважали найшкідливішим для тих людей, які перебувають поруч із курцем (дим важкий, їдкий,

має неприємний запах, містить шкідливі речовини тощо). Проте, деякі 15-річні та 16-річні респонденти(ки) були впевнені, що більше шкоди здоров'ю людей навколо можуть завдати споживачі е-сигарет (приклади пояснень: споживачі е-сигарет зазвичай не намагаються якось убезпечити людей навколо, дим від е-сигарет має приємніший запах - такий дим не викликає відрази і інші люди не поспішають відійти в бік).

- Згідно з переважною більшістю респондентів(ок), вони спостерігали споживання тютюнових і нікотинових виробів на території тих освітніх закладів, в яких вони навчаються (всередині та/ або поруч із будівлею), протягом двох тижнів, які передували інтерв'ю. Тільки частина респондентів(ок), зокрема учні та учениці шкіл, ліцеїв і коледжів, зазначили, що вони чули зауваження, які робили вчителі(ьки), а також персонал адміністрації на адресу тих, хто курить на території закладу. Згідно з учасниками(цями) діад старшого віку (16-17 років), які навчаються в закладах вищої освіти (університети або академії), споживання тютюнових і нікотинових виробів є скоріше звичайною поведінкою на території цих закладів. Викладачі і представники(ці) адміністрації не звертають на це особливої уваги. Ба більше, деякі викладачі самі споживають вироби (наприклад, е-сигарети, звичайні сигарети) на території закладу; в окремих випадках – роблять це разом зі студентами.

О — Надання допомоги у припиненні вживання тютюну

- Більшість респондентів(ок) негативно відповіли на питання щодо власної поінформованості про організації або сервіси (включно з сервісом "Я кидаю курити" <https://stopsmoking.org.ua>), за допомогою яких можливо отримати поради та рекомендації у випадку наявності бажання відмовитися від вживання тютюнових і нікотинових виробів. Тільки деякі учасники(ці) діад згадали про існування спеціалізованих медичних центрів, в яких можливо отримати кваліфіковану допомогу; про наявність веб-сайтів, відео в різних соціальних медіа, де можливо знайти різні рекомендації щодо того, як відмовитися від е-сигарет або звичайних сигарет (при цьому як приклад одна із респонденток навела поради стосовно медичних препаратів, які можуть полегшити процес відмови від куріння).

Е — Контроль за дотриманням законодавства про заборону реклами, спонсорства та стимулювання продажу тютюнових виробів

- Більшість учасників(ць) дослідження згадали рекламу пристроїв для нагрівання тютюну, е-сигарет, а також нікотинових снюсів, яку вони бачили протягом останніх кількох місяців. Серед прикладів такої реклами: рекламні постери IQOS, а також промо-стенди цього бренду у торговельних центрах різних міст; зовнішня реклама IQOS, VELO, різних брендів е-сигарет, розміщена на/ біля спеціалізованих точок продажу; банерна реклама IQOS в інтернеті; відео VELO у TikTok; пости Elf Bar, Vapresso в Instagram. Одна із учасниць також розповіла про BTL-акцію GLO, в якій вона взяла участь, і яку сприйняла як опитування щодо тютюнових виробів. Тільки деякі респонденти(ки) бачили зовнішню рекламу традиційних сигарет на кіосках, в яких продають такі вироби.

ЧАСТИНА 1. МОНІТОРИНГ СПОЖИВАННЯ ТЮТЮНУ

Розділ 1.1. Досвід спостереження за однолітками: споживання тютюнових і нікотинових виробів

Більшість учасників(ць) дослідження ствердно відповіли на питання, чи відомі їм вироби з наступного переліку¹: пристрої для нагрівання тютюну, тютюнові вироби, е-сигарети та контейнери з рідиною до е-сигарет, нікотинові снюси, кальян. Однак при цьому були випадки, коли респондентам(кам) було важко зрозуміти окремі формулювання; деякі з учасників(ць) діад знали назву категорії, але погано уявляли, що собою представляють ці вироби як такі. Перелік таких випадків наведено нижче:

- формулювання «е-сигарети та контейнери з рідиною до е-сигарет» було недостатньо зрозумілим для деяких респондентів(ок) різного віку, із різних областей; так, наприклад, 17-річний житель Київської області відразу не зрозумів, які саме вироби визначає це словосполучення (*«це мають ся на увазі ці IQOS?»*);
- 15-річні хлопці і дівчата – жителі(ьки) Тернопільської і Черкаської областей називали слово «одноразки», яке вони чули від однолітків; при цьому вони не ідентифікували такі вироби з категорією е-сигарет;
- деякі з дівчат віком 15 і 17 років, які проживають у Тернопільській і Черкаській областях, вперше зіштовхнулися з формулюванням «пристрої для нагрівання тютюну»; однак вони були обізнані, що собою представляють такі вироби, і спонтанно згадали деякі назви брендів, зокрема GLO і IQOS;
- деякі жителі(ьки) сіл і невеликих міст чули про «кальян»; однак або жодного разу не бачили цей пристрій раніше, або бачили лише один раз.

Відповідаючи на питання щодо тих виробів, споживання яких вони найчастіше спостерігають серед своїх однолітків, переважна більшість респондентів(ок) назвали е-сигарети.

«Загалом, якщо казати про однолітків, вони частіше за все використовують електронні сигарети... тобто такі, яким як мені років... переважно всі обирають електронні [сигарети – ред.] ... Це не то, що я їх бачу тільки на території коледжу... а також, наприклад, якщо йти по вулиці, то молоді люди вони теж переважно користуються електронками» (дівчина, 17 років, Тернопільська обл.)

«Я бачу це [споживання е-сигарет – ред.] на кожній перерві... На кожній перерві заходиш до туалету... по-любому хтось цей дим видихає» (дівчина, 16 років, Київ)

Причини популярності е-сигарет з точки зору учасників(ць) дослідження:

- компактність виробу і зручність користування (можливо курити одразу будь-де і будь-коли);

¹ Перелік виробів демонстрували респондентам(кам) на картці під час кожного інтерв'ю.

- відсутність вираженого специфічного запаху, який би провокував негативну реакцію з боку батьків або вчителів; ба більше, запах цих виробів часто є досить приємним («фруктовим»);
- різноманітні смаки приваблюють споживачів;
- досить поширеною є думка, що е-сигарети менше шкодять здоров'ю (наприклад, менше нікотину попадає в організм курців, менше негативного впливу на легені) порівняно з традиційними сигаретами – це також сприяє популярності цих виробів;
- е-сигарети коштують дешевше порівняно з деякими іншими виробами, зокрема пристроями для нагрівання тютюну.

Інша категорія виробів, споживання якої учасники(ці) діад більш-менш регулярно спостерігають серед однолітків – це пристрої для нагрівання тютюну. Однак при цьому тільки одна респондентка назвала ці вироби найпопулярнішими в колі своїх знайомих.

«В моєму оточенні, мені здається, відсотків 90 однолітків використовують пристрої для нагрівання тютюну – айкоси і таке всяке... Ці самі айкоси використовується частіше, ніж сигарети, як щось новітнє щось, якась нова технологія» (дівчина, 16 років, Київська обл.)

Серед переваг цих пристроїв у сприйнятті учасників(ць) дослідження – це привабливий імідж новинки, що викликає асоціації з чимось ще більш сучасним і вдосконалим, ніж е-сигарети; менш різкий запах порівняно з традиційними сигаретами; до того ж, існує думка, що ці вироби є менш шкідливим для здоров'я. Обмеження цих виробів, на думку респондентів(ок) – це вища ціна; неприємніший запах порівняно з е-сигаретами; крім того, потрібен деякий підготовчий етап перед споживанням (на протизагу е-сигаретам, які можливо відразу курити будь-де, будь-якої миті).

«Пристрої для нагрівання тютюну... дорожче, а ті [е-сигарети – ред.] – дешевше... Наскільки я знаю, пристрої для нагрівання тютюну не видають стільки диму, як електронні... Пристрої для нагрівання ти трошки покуриш... і в тебе з рота вже смердить...» (хлопець, 15 років, Тернопільська обл.)

В той самий час, всі респонденти(ки) були впевнені, що споживання традиційних сигарет є значно менш поширеним серед однолітків. Згідно з думкою учасників(ць) діад, люди старшого віку (зокрема 25+ років) частіше надають перевагу цим виробам. Імідж звичайних сигарет серед підлітків – це щось на кшталт застарілих виробів, а також таких, що на даний час вживати «не так круто».

«...Звичайні цигарки – мені здається, що це... трохи вже минуле сторіччя в моєму оточенні... Це вже не так круто можливо...» (дівчина, 16 років, Київська обл.)

«У мене зараз серед друзів взагалі немає тих, хто вживав би сигарети... Трошки відійшло це вже. На жаль, все молоде покоління вживає електронні сигарети...» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)

У сприйнятті респондентів(ок) кальян – це виріб скоріше для ситуативного споживання; зазвичай це відбувається в певних ситуаціях, а саме, коли компанія відпочиває наприкінці тижня у закладі, де доступна така послуга (наприклад, кальянна, кафе або бар); значно рідше – вдома у тих, хто володіє таким пристроєм.

«Кальян... по вихідним, п'ятниця, вечір. Мені здається, багато хто цим балується... Раз на тиждень можливо побачити. ...Проходжу із Академії повз різні бари, там є столики на вулицях, де однолітки курять кальян в п'ятницю вечір, постійно там сидять...» (дівчина, 16 років, Київська обл.)

Поширеність споживання нікотинових снюсів характеризували по-різному. Наявність власного досвіду спостережень ситуацій споживання цього виробу однолітками відзначила лише частина респондентів(ок) різного віку.

«Частіше всього я бачу е-сигарети і нікотинові снюси... Все, що з табаком – сигарети, айкоси, гло – таке не вживають» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)

«Зараз взагалі нікого не бачу [зі снюсами – ред.]... В школі не можна було на перекур виходити, і через те, що там диму немає, їх можливо було закинути і сидіти навіть на уроці...» (хлопець, 17 років, Київ)

Приблизна частота, з якою респонденти(ки) спостерігають споживання всіх згаданих вище тютюнових і нікотинових виробів, представлена нижче в Таблиці 2.

Таблиця 2. Орієнтовна частота, з якою учасники(ці) діад бачать ситуацію споживання тютюнових і нікотинових виробів однолітками.

Категорія виробів	Частота споживання, яку спостерігають серед однолітків
е-сигарети	<ul style="list-style-type: none"> ● Типова частота, яку назвали респонденти(ки) різного віку, із різних областей: <u>кілька разів на день</u>. ● Переважна більшість учасників(ць) діад не тільки щодня спостерігають ситуації споживання цих виробів однолітками; ба більше, той самий споживач(ка) часто вживає е-сигарети протягом одного дня.
пристрої для нагрівання тютюну	<ul style="list-style-type: none"> ● Відповіді респондентів(ок) щодо частоти спостережень за ситуаціями вживання цього виробу <u>широко варіювалися в межах від «кілька разів на день» до «рідше, ніж 1 раз на місяць»</u>. ● Наступне було типовим для 16-17 річних учасників(ць) діад: вони регулярно бачать ситуації споживання цих виробів однолітками, але значно рідше порівняно з е-сигаретами. При цьому ці респонденти(ки) зазвичай говорили лише про кількох знайомих, які надають перевагу пристроям для нагрівання тютюну. ● Тільки одна 16-річна жителька Київської області відзначила той факт, що вона спостерігає вживання цих виробів дуже часто – кілька разів щодня (<i>«ледве не на кожній перерві між парами»</i>); ба більше, вона спостерігає споживання цього виробу найчастіше порівняно з іншими виробами з переліку, який обговорювали під час інтерв'ю. ● 15-річні учасники(ці) діад не спостерігали або дуже рідко спостерігали ситуації вживання пристроїв для нагрівання тютюну однолітками протягом місяця, який передував інтерв'ю.
нікотинові снюси	<ul style="list-style-type: none"> ● Тільки деякі респонденти(ки) різного віку – жителі(ьки) Черкаської і Тернопільської областей відзначили наявність досвіду спостережень за однолітками, які вживають нікотинові снюси. ● Варіанти частоти споживання снюсів, яку назвали ці респонденти(ки) – це або «щодня», або <u>«кілька разів на день»</u>. ● Решта учасників(ць) діад не мала досвіду таких спостережень протягом того часу, який передував інтерв'ю.

традиційні сигарети	<ul style="list-style-type: none"> ● Відповідь «дуже рідко бачу споживання сигарет однолітками» була досить поширеною серед учасників(ць) діад різного віку, із різних областей. ● Лише частина респондентів(ок) більш-менш регулярно спостерігає споживання цього виробу знайомими однолітками. ● Відповіді цих учасників(ць) діад стосовно частоти спостережень за ситуаціями вживання сигарет <u>варіювалися в межах від «щодня» до «раз на місяць»</u>.
кальян	<ul style="list-style-type: none"> ● Частина респондентів(ок) (різного віку, жителі(ьки) різних областей) негативно відповіли на питання щодо того, чи бачили вони останнім часом споживання цього виробу серед однолітків. ● Решта учасників(ць) діад мали досвід спостережень ситуацій вживання кальяну. Згадані варіанти частоти таких спостережень – це <u>або «раз на тиждень», або «1-2 рази на місяць»</u>.

Уявлення учасників(ць) діад щодо особливостей споживання різних тютюнових і нікотинових виробів узагальнені в таблицях нижче.

Таблиця 3.1. Особливості споживання е-сигарет у сприйнятті респондентів(ок).

Мотивація першого досвіду споживання	<ul style="list-style-type: none"> ● цікавість, бажання отримати новий і цікавий досвід: <i>«Може бути цікаво – як це, коли ти вдихаєш дим? Які відчуття після цього?» (дівчина, 15 років, Черкаси)</i> ● бажання спробувати щось «прикольне» на тлі відсутності усвідомлення, що це є реальним курінням: <i>«...Спочатку пробуєш і не здається, що ти вживаєш нікотин. Воно там таке солоденьке, там якась м'ята, і ніби так прикольно, але потім ти ще один раз куриш, і це, іще, і ще, і ще, і виробляється залежність, від якої складно позбутися» (дівчина, 16 років, Київ)</i> ● наслідування поведінки друзів на тлі умовної «нормалізації» такої поведінки в колі друзів: <i>«всі курять і я курю»;</i> <i>«...Друзі робили, він [умовний споживач е-сигарет – ред.] теж попробував» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)</i> ● наслідування поведінки батьків, які курять е-сигарети; ● відгук на безпосередню пропозицію спробувати від друзів; при цьому така пропозиція може супроводжуватись певним психологічним тиском; <i>«...Якщо вона [умовна споживачка е-сигарет – ред.] в якійсь... поганій компанії, її могли друзі підштовхнути, або маніпулювати типу: “Якщо ти не спробуєш, ми з тобою спілкуватися не будемо”» (дівчина, 15 років, Черкаська обл.)</i> ● спосіб впоратися з негативними емоціями (наприклад, погіршення стосунків з батьками, часті суперечки з ними): <i>«зняти стрес за допомогою нікотину»;</i> ● бажання вгамувати занепокоєння, певний страх або це може бути бажання затвердити себе в новому оточенні, мати нові дружні контакти з початком нового етапу життя (наприклад, початок навчання на першому курсі коледжу або університету); <i>«...Початок навчання - у нас багато хто почав курити електронні цигарки в групі... Це нова обстановка, це вже новий етап в житті, яось там лячно... і, коли їй пропонують... є бажання отримати нові знайомства...» (дівчина, 17 років, Тернопільська обл.)</i>
--------------------------------------	---

	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>згадано серед дівчат:</i> вплив з боку близького друга - партнера іншої статі;
Мотивація подальшого споживання	<ul style="list-style-type: none"> ● втягування (<i>«стає рутинною»</i>) на тлі отриманні певних емоційних вигід: заспокоєння або, навпаки, це може трохи бадьорити; ● формування залежності; <i>«У мене у друзів, які курять – у них вже залежність... День не покурив – вони ходять і шукають, де можна взяти» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)</i> ● фруктові запахи і смаки можуть формувати хибне уявлення про те, що вживання цих виробів не є курінням (<i>«це якийсь прикольчик»</i>);
Стан і думки під час споживання	<ul style="list-style-type: none"> ● розслаблення: <i>«це розслабляє, це досить медитативний процес... ти щось робиш, займаєш себе плюс нікотин б'є в голову»;</i> ● заспокоєння, яке з'являється із угамуванням бажання покурити: <i>«вони [курці – ред.] не можуть витерпіти; вони сидять і думають, що вони мають курити»;</i> ● приємне дистанціювання від «усього поганого»; ● подобається, що продукується багато диму; ● задоволення від процесу комунікації з іншими споживачами е-сигарет, які вживають вироби разом; ● щось на кшталт ранкового ритуалу, коли дівчина або хлопець, які мешкають в гуртожитку, роблять каву, курять і таким чином створюють собі позитивний настрій на день; ● в той самий час, відчуття під час першого досвіду споживання можуть бути переважно негативними: <i>«тільки дере горло... відчув нудоту і все»;</i>
Стан і думки після споживання	<ul style="list-style-type: none"> ● полегшення після зникнення занепокоєння і нав'язливих думок, які виникають через бажання покурити; ● розслаблення; ● якщо куріння було спровоковане якоюсь ситуацією емоційного напруження, після споживання відчується певне заспокоєння; ● задоволення від налагодження нових соціальних контактів після спільного споживання виробів і спілкування; <i>«Якщо комусь потрібно покурити, а в нього немає, він може попросити у іншої людини. Там вони якось познайомляться, почнуть спілкуватися. Це не можна назвати якоюсь дружбою, але все одна буде контакт і не однією людиною, а з багатьма» (дівчина, 16 років, Київ)</i> ● згідно з деякими хлопцями: окрім розслаблення, також можуть з'явитися кашель, болі у спині, легке запаморочення; <i>«...Є відчуття розслаблення, але в деяких моїх знайомих після електронних сигарет або був кашель – вони прямо закашлювалися сильно, але вони продовжували, або один мені казав, що навіть спина починала боліти...» (хлопець, 17 років, Київська обл.)</i>

Таблиця 3.2. Особливості використання пристроїв для нагрівання тютюну у сприйнятті респондентів(ок).

Мотивація першого досвіду споживання	<ul style="list-style-type: none"> ● наслідування поведінки друзів або когось із батьків, які є споживачами таких виробів; ● доступність пристрою вдома, якщо хтось із батьків курить; <i>«Може в батьків брали, бо це така тема більш доросла. Ти, коли його куриш, не лишається запаху і це те саме, що покурив сигарету... Часто підлітки беруть у</i>
--------------------------------------	---

	<p><i>батьків – айкоси, глошки, і їх курять поки батьки не бачать» (хлопець, 17 років, Київ)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • привабливий імідж «крутої», солідної речі; <i>«Можливо, це якось більш круто виглядає, ніж якісь там електронні сигарети... більш солідно... В моєму оточенні електронні сигарети – це більш стара тема...» (дівчина, 16 років, Київська обл.)</i> • бажання урізноманітнити досвід куріння: <i>«спробувати щось нове», «шукають заміну електронним сигаретам»;</i>
Мотивація подальшого споживання	<ul style="list-style-type: none"> • стає звичкою; • через залежність;
Стан і думки під час і після споживання	<i>Схоже на досвід з е-сигаретами (наприклад, розслаблення, заспокоєння через угамування бажання покурити, щось на кшталт ранкового ритуалу для споживача тощо).</i>

Таблиця 3.3. Особливості споживання традиційних сигарет у сприйнятті респондентів(ок).

Мотивація першого досвіду споживання	<ul style="list-style-type: none"> • легкий доступ до речі, яку забороняють, через те, що в сім'ї хтось курить сигарети регулярно; • наслідування поведінки друзів з тієї самої компанії; <i>«...Як мені казали друзі... якщо ти не куриш, не п'єш, не маюкаєшся, то ти... не крутий. Через то вони пробують, а потім в них залежність і вони думають, що вони круті...» (хлопець, 15 років, Тернопільська обл.)</i> • немає доступу до е-сигарет; їх важче дістати;
Мотивація подальшого споживання	<ul style="list-style-type: none"> • формується звичка; <i>згідно з деякими хлопцями:</i> • це здається необхідним для подальшого отримання поваги в компанії: <i>«взяли собі в голову, якщо я буду курити, мене так само будуть поважати в компанії»;</i> • їх купити достатньо просто; • не так шкода загубити, як е-сигарети і пристрої для нагрівання; • простіше ховати від батьків (тільки упаковка на відміну від інших виробів).
Стан і думки під час і після споживання	<i>Респондентам(кам) було важко описати, враховуючи обмежений досвід спостережень за споживанням традиційних сигарет.</i>

Таблиця 3.4. Особливості споживання нікотинових снюсів у сприйнятті респондентів(ок).

Мотивація першого досвіду споживання	Згідно з тими респондентами(ками), які мали нещодавній досвід спостережень вживання нікотинових снюсів однолітками, «легке споживання» (найлегше – порівняно з іншими виробами) є типовим мотивом, щоб почати їх вживати. Деталізуючи «легке споживання», респонденти(ки) говорили про таке:
Мотивація подальшого споживання	<ul style="list-style-type: none"> • процес споживання є простим і легким: виріб потрібно лише покласти під губу: <i>«не потрібно вдихати і видихати дим, це просто нікотинова подушка»;</i>

	<ul style="list-style-type: none"> • споживання снюсів є майже непомітним для зовнішнього спостерігача (наприклад, для батьків або для вчителів в школі); • немає очевидних ознак куріння: без диму; не залишається запах; можливо споживати в будь-якій ситуації: <i>«ніби якась цукерка»</i>. <i>«Їх важко побачити. Вони є непомітними... Коли його під губу засовують, його не видно майже... Ні диму немає... нікотин через тонкі ткани впитується в тіло»</i> (хлопець, 16 років, Черкаська обл.) <p>Інші мотивація – це бажання задовольнити цікавість щодо отримання нового досвіду: <i>«Цікаво, яке відчуття буде після... яке відчуття буде, коли він під губою, який смак буде...»</i> (дівчина, 15 років, Черкаси)</p>
Стан і думки під час і після споживання	<ul style="list-style-type: none"> • розслаблення; • угамування потреби покурити; • заспокоєння: <i>«після снюсів довше зберігається відчуття спокою»</i>; • хочеться спати.

Таблиця 3.5. Особливості споживання кальяну у сприйнятті респондентів(ок).

Мотивація першого досвіду споживання	<ul style="list-style-type: none"> • окремий ритуал проведення часу разом із компанією друзів та/ або знайомих; ритуал, який має певні атрибути, що сприяють згуртованості компанії (наприклад, передача по колу); • бажання долучитися до нового, цікавого, «крутого» досвіду, який відбувається в закладі для дорослих; <i>«Якщо однолітки або навіть молодше – це прям дуже «круто» для них: вони в ресторани та це й курять кальян»</i> (дівчина, 17 років, Тернопіль)
Мотивація подальшого споживання	<ul style="list-style-type: none"> • атрибут відпочинку і приємного спілкування в компанії друзів; <i>«Щоб з друзями відпочити, провести класно вечір п'ятниці, потусити, побалакати»</i> (дівчина, 17 років, Київська обл.)
Стан і думки під час споживання	<ul style="list-style-type: none"> • задоволення від приємного проведення часу з друзями: <i>«компанія велика, всім весело, всім круто, всі сміються»</i>; • приємні відчуття, завдяки смачному диму; • бажання поділитися враженнями зі знайомими (відпочинок компанії, навколо багато диму, цікавий пристрій), роблячи відео для TikTok; <i>«Коли його куриш, дуже багато такого диму, і це типу прикольно якісь тік-токи познімати»</i> (дівчина, 17 років, Київ) • для деяких дівчат: усвідомлення власної «крутості»;
Стан і думки після споживання	<ul style="list-style-type: none"> • емоційне задоволення від ситуації загалом; • змін на рівні відчуттів майже немає, оскільки «зтяжок» (<i>«нікотинового удару»</i>) не так багато за весь час.

Розділ 1.2. Досвід спостереження за однолітками: шляхи отримання тютюнових і нікотинових виробів

Згідно зі спостереженнями учасників(ць) діад, існують різні способи для підлітків отримати тютюнові і нікотинові вироби. Серед способів, які респонденти(ки) згадували стосовно різних виробів, були такі:

- **Залучення повнолітніх осіб із найближчого оточення** (наприклад, старшого брата, друзів старшого віку), які купують вироби і віддають/ перепродають їх підліткам. При цьому в деяких випадках повнолітні особи можуть додатково отримувати відсоток прибутку під час такого перепродажу.

«Можуть попросити навіть когось старшого. Можливо, старший брат також курить і... можливо його попросити, щоб він купив...» (хлопець, 15 років, Тернопіль)

- **Позичання у однолітків або покупка у них виробу, яким раніше вже користувалися.**
- **Самостійна покупка в різних точках продажу без демонстрації документів.** Персонал таких точок продажу (наприклад, в деяких спеціалізованих кіосках та магазинах включно з вейп-шопами), може або загалом не просити підтвердити вік, який декларується покупцем, або прийняти виправдання, яке вони чують від покупця (наприклад, «забув документи вдома»).

«...Методом проб і омилок вони [споживачі е-сигарет – ред] знаходять місце там, де продають завжди... без паспорту... Чи якийсь вейп-шоп – там, де продавцям все одно... чи невеликі ларьки... Дуже рідко в мережеских магазинах є окремі касири, які пробивають... тому що там камери стоять...» (дівчина, 17 років, Київ)

Учасники(ці) діад - жителі(ьки) різних областей і різних типів населених пунктів навели приклади інших точок продажу, де існує можливість для підлітків безперешкодно купити ті чи інші вироби:

- 15-річна жителька Черкас згадала неспеціалізовані маленькі магазини, кіоски (з різними товарами в асортименті), де підлітки можуть купити е-сигарети або стики для пристроїв для нагрівання тютюну;

«...Є невеликі магазинчики, ларьочки – там теж можуть таке продати... Буває, що [продаються – ред] «одноразки», аде найчастіше там електронні сигарети, стики на IQOS, GLO такого типу... Вік там не просять» (дівчина, 15 років, Черкаси)

- 17-річний хлопець - житель Київської області зазначив, що існують різні можливості купити традиційні сигарети, починаючи з кіосків, де продають алкоголь і тютюнові вироби, і закінчуючи мережевими супермаркетами (наприклад, Сільпо, Фора), де продавці можуть ігнорувати вимогу щодо перевірки віку покупця;

- 16-річний житель сільської місцевості розповів про окремі магазини, які розташовані подалі від центральної частини населеного пункту, де підлітки можуть придбати тютюнові вироби без необхідності підтверджувати свій вік (особливо, коли знайомий продавець працює в цей час).

«Є магазин один у нас в селі... де звичайні сигарети дітям продають... Там працює... молодий хлопець, який усім продає, тому що він їх усіх знає» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)

- **Самостійна покупка в різних точках продажу з демонстрацією фейкових документів** (наприклад, фальшивого цифрового паспорту у фейковому застосунку «Дія») – цей спосіб згадали деякі із 17-річних учасників(ць) діад.

«Ну, у всіх Дії паленые, тому це легко. Ти просто... фальшиву Дію покажеш і купляєш майже де хочеш, або через знайомих якось...» (хлопець, 17 років, Київ)

Обидва способи нижче назвали лише деякі респонденти(ки), які проживають у Черкаському і Тернопільському областях:

- **Покупка різних виробів онлайн, а саме через Telegram-канали або через соціальні мережі (наприклад, Instagram).**

«Електронні сигарети, снюси... Людина якась купила, виставила це в свій магазин – типу магазин, онлайн-магазин... Перепродажники – це в Instagram, мені здається» (дівчина, 17 років, Тернопіль)

Під час такої покупки зазвичай ніхто не просить підтверджувати свій вік за допомогою документів.

«У нас це дуже легко. Telegram-канали є, в яких це все у вільному доступі для дітей... для моїх однокласників... В Telegram-каналах є ціни, люди вибирають товари, і просто приїжджає машина, виходить людина; ви даєте гроші – вона вам дає ваше замовлення. Їм все рівно на вік – скільки би вам не було років... Кожен раз питають: “Ти батькам не нажалуєшся?” І все» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)

- **Доставка Новою Поштою виробів, які купуються в інтернет-магазинах включно зі спеціалізованими точками продажами.**

«Електронні сигарети, подсистеми багаторазові, рідини – їх дуже легко у нас дістати підліткам. ...Через Telegram-канали – це найчастіше... Через інтернет також часто замовляють, бо на Новій Пошті не перевіряють, скільки тобі років... Там немає ніяких... обмежень щодо цього» (дівчина, 15 років, Черкаси)

Говорячи про кальян, учасники(ці) діад відзначили брак будь-яких суттєвих перешкод для компанії отримати цей виріб у відповідних закладах (кальяннях та інших). Так, достатньо присутності в компанії однієї повнолітньої особи для того, щоб замовити таку послугу. Згідно з деякими респондентами(ками), персонал деяких закладів загалом ігнорує питання необхідності перевірки віку відвідувачів.

Відповідаючи на питання щодо покупки сигарет поштучно, частина респондентів(ок) - жителів(ьок) різних областей назвали ринки, де існує така можливість (торгівля з рук). Жителі(ьки) Києва і Черкас також додали інші варіанти, а саме:

- *в Києві і Черкасах:* покупка в деяких кіосках; наприклад, в Києві такі точки продажу можливо знайти в «промзонах» на кшталт окремих частин Борщагівки, ДВРЗ², Оболоні (там продають різні категорії товарів включно з сигаретами, які можливо придбати поштучно; продавці зазвичай не цікавляться віком покупців);
- *в Києві:* покупка з рук у приватних осіб («у бабусь») біля деяких станцій метро.

² Місцевість на Лівому березі Києва, що дістала назву від Дарницького вагоноремонтного заводу.

ЧАСТИНА 2. ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРО НЕБЕЗПЕКИ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ТЮТЮНОВИМИ І НІКОТИНОВИМИ ВИРОБАМИ

Розділ 2.1. Сприйняття тютюнових і нікотинових виробів з точки зору ризиків для здоров'я

Думки учасників(ць) діад стосовно того, з якими тютюновими і нікотиновими виробами ризиків для здоров'я може бути більше або менше, суттєво відрізнялися. Так, частіше респонденти(ки) вважали е-сигарети тими виробами, зі споживанням яких ризиків для здоров'я стає більше.

«Електронні сигарети є більш шкідливими, бо... рідина випаровується при нагріванні і ти її втягуєш в легені. Потім вона з часом осідає і може бути погіршення здоров'я...» (хлопець, 17 років, Київська обл.)

Деякі учасники(ці) дослідження були впевнені, що нікотинові снюси можуть завдати найбільше шкоди здоров'ю.

«Вони [споживачі снюсів – ред.] тримають їх у роті досить тривалий час – 40 хвилин, можуть і годину – це велика доза нікотину... Сигарету курять хвилину-дві, а снюси і електронні сигарети вживають по 20 хвилин, по годині, і через це більша доза нікотину...» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)

Інші варіанти відповідей, які також пролунали серед учасників(ць) діад:

- ризиків для здоров'я найбільше як у випадку споживання звичайних сигарет, так і з е-сигаретами;
- е-сигарети і нікотинові снюси мають різний, але сильний негативний вплив на здоров'я;
- традиційні сигарети можуть завдати найбільше шкоди здоров'ю;
- всі вироби з переліку, який обговорювали під час інтерв'ю, є так чи інакше шкідливими.

При цьому критерії, за якими учасники(ці) дослідження оцінювали шкідливість тютюнових і нікотинових виробів, також різнилися. Найчастіше респонденти(ки) спиралися на критерій частоти споживання того чи іншого виробу. Так, якщо одні частіше курять е-сигарети, то це означає частий негативний вплив на організм, і, відповідно, більше ризиків для здоров'я. Споживання кальяну, навпаки, відбувається час від часу; тому неможливо таким чином нанести багато шкоди організму.

«Найбільше [ризиків – ред.] з електронними сигаретами, бо ти їх найчастіше куриш. Потім ідуть сигарети, потім – нагрівальні пристрої, і вже потім – кальян, бо його багато не викариши і часто не куриш... Шкода в тому, як часто ти куриш, а не що куриш по факту» (хлопець, 17 років, Київ)

Серед інших критеріїв, які згадували учасники(ці) діад, були наступні:

- ступінь впливу на легені та інші складові дихальної системи (наприклад, з'являється задишка, стає важко витримувати фізичні навантаження);
- ризики виникнення раку;
- негативний вплив на інші органи (наприклад, нікотинові снюси негативно впливають на слизову ротової порожнини);

- кількість шкідливих речовин у складі різних виробів; при цьому серед шкідливих речовин респонденти(ки) найчастіше називали нікотин; рідше - смоли у звичайних сигаретах;
- тривалість споживання одиниці того чи іншого виробу;
- *поодинокі згадки*: вплив на здоров'я людей навколо.

Деталізуючи негативні ефекти нікотину, учасники(ці) діад найчастіше говорили про вплив на легені (можуть спровокувати запалення легенів, рак легенів), а також про формування залежності як потреби у постійному споживанні тютюнових і нікотинових виробів.

Відповіді 15-річних респондентів(ок) дещо відрізнялися під час обговорення питання щодо ризиків для здоров'я зі споживанням тих чи інших виробів. Ці учасники(ці) діад продемонстрували скоріше занадто загальне і поверхове уявлення стосовно того, які тютюнові і нікотинові вироби можуть більше або менше нашкодити здоров'ю споживача. При цьому іноді вони мали хибні думки; також їм було важко обґрунтувати свою точку зору і вони часто апелювали тим, що «чули таке від друзів» та/ або «таке було в ТікТоці». 15-річні хлопці порівнювали можливий негативний вплив на здоров'я різних виробів, спираючись на оцінку шкідливості нікотину і тютюну. Обидва респонденти були впевнені, що тютюн є шкідливішим, ніж нікотин; однак обґрунтувати таку точку зору їм було важко через брак достатньої поінформованості.

Узагальнення коментарів всіх учасників(ць) дослідження представлено нижче. При цьому порядок виробів в переліку відображає уявлення більшості респондентів(ок) про ризики для здоров'я, які пов'язані зі споживанням цих виробів (тобто від тих виробів, які асоціюються з найбільшими ризиками для здоров'я, до тих виробів, які асоціюються з меншими ризиками).

Таблиця 4.1. Сприйняття е-сигарет з точки зору ризиків для здоров'я.

<i>Обґрунтування шкідливості для здоров'я</i>	<i>Чинники, які зменшують ризики, згідно з думкою респондентів(ок)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● той самий споживач часто вживає ці вироби протягом дня; крім того, процес споживання е-сигарети є досить тривалим – це посилює негативний вплив на організм (деякі респонденти(ки), використовуючи такі аргументи, оцінювали шкідливість е-сигарет вище або нарівні з традиційними сигаретами); <i>«Вони [споживачі е-сигарет – ред.] просто безконтрольно їх вживають... Дуже часто... Як я розумію, сигарету [традиційну – ред.] ти вкурив і все, а там вони можуть сидіти і 20 хвилин його курить... тобто в 20 раз більше нікотину» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)</i> ● є негативний вплив на легені; при цьому одні учасники(ці) діад відразу говорили про шкідливість нікотину, який отримує курець; деякі інші вважали, що дим від виробів осідає в легенях, і цей ефект 	<ul style="list-style-type: none"> ● існує вибір рідини для е-сигарет з різним вмістом нікотину; можливо обрати «безпечніший» варіант; <i>«Я читала інформацію в інтернеті, яка є у вільному доступі, і там вказано, що є різні рідини з різною кількістю нікотину. Можливо купити там, де нікотину менше. Відповідно, коли людина корить, то нікотину в кров буде попадати набагато менше. Плюс писали, що це не буде так погано впливати на легені, тому що в простих цигарках тютюн підпалюється... дим є стійким і шкідливим, а від електронної цигарки не настільки жахливо» (дівчина, 17 років, Тернопільська обл.)</i> ● у сприйнятті 15-річних хлопців: нікотин, який міститься в е-сигаретах, є менш шкідливим порівняно з тютюном; <i>поодинокі згадки:</i>

<p>поступово накопичується; треті – відзначили ефект накопичення рідини у легенях внаслідок вживання е-сигарет;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● часте вживання приємного смаку швидше провокує звикання; швидше формується психологічна залежність; ● додатковий негативний вплив може бути в тих випадках, коли ідеться про неякісну рідину від виробника або про вживання самозамісів, що зроблені «якось неправильно» самим споживачем. 	<ul style="list-style-type: none"> ● негативний вплив на легені під час споживання є меншим порівняно з традиційними сигаретами; ● е-сигарети мають імідж виробу, який вживається для того, щоб «побалуватися»; вони не можуть завдати занадто багато шкоди (зокрема, поступаються за рівнем шкідливості снюсам, звичайним сигаретам і пристроям для нагрівання тютюну); <i>«Воно якось сприймається особисто для мене як курилка, якою можна побалуватися. Там, звісно, є якісь речовини шкідливі, але в моєму розумінні це якось сприймається, щоб побалуватися» (дівчина, 16 років, Київська обл.)</i> ● негативний вплив на людей навколо є скоріше незначним.
---	---

Таблиця 4.2. Сприйняття традиційних сигарет з точки зору ризиків для здоров'я.

<i>Обґрунтування шкідливості для здоров'я</i>	<i>Чинники, які зменшують ризики, згідно з думкою респондентів(ок)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● значний вміст нікотину у складі зумовлює негативний вплив на легені (деякі респонденти(ки) були впевнені, що негативний вплив є найсильнішим з цими виробами); ● тютюновий дим потрапляє в легені разом із іншими шкідливими речовинами (наприклад, зі смолами) – це також погано впливає на організм; ● існують ризики виникнення раку; ● <i>у сприйнятті 15-річних хлопців:</i> тютюн є шкідливішим, ніж нікотин; <p><i>поодинокі згадки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● «важкий», «щільний», «гарячий» дим під час споживання має комплексний негативний вплив на дихальну систему загалом: горло, носоглотка, бронхи, легені; ● є виражений вплив на голосові зв'язки, змінюється голос людини: <i>«жахливо сідає голос»;</i> ● ці вироби також негативно впливають на здоров'я людей, які перебувають поруч із курцем; ● існує думка, що в деяких сигаретах замість тютюну використовуються якісь заміники, які можуть мати ще гірший вплив на легені; ● <i>згідно з однією 15-річною респонденткою:</i> думка, що звичайні сигарети є більш шкідливими, ніж е-сигарети, є поширеною в колі знайомих. 	<ul style="list-style-type: none"> ● цей виріб споживають рідше порівняно з е-сигаретами; процес куріння 1 сигарети триває значно менше, ніж споживання е-сигарет або снюсів – це зменшує ризики для здоров'я (зокрема, курець отримує меншу кількість нікотину); ● до того ж, потрібні певні умови, щоб закурити (наприклад, вийти з приміщення) – це обмежує частоту споживання; <p><i>поодинокі згадки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● сигаретний дим частково залишається в організмі; проте, частково залишається ззовні – це зменшує вплив на легені.

Таблиця 4.3. Сприйняття нікотинових снюсів з точки зору ризиків для здоров'я.

Обґрунтування шкідливості для здоров'я	Чинники, які зменшують ризики, згідно з думкою респондентів(ок)
<ul style="list-style-type: none"> ● мають суттєвий негативний вплив на слизову ротової порожнини: <i>«вони спляють слизову»; «мені друг показував губу... верхнього шару губи майже немає - там одні ранки»;</i> ● зростають ризики запалення губи, отримання інфекції через пошкоджену слизову; ● нікотин у складі має негативний вплив на легені; ● тривале споживання (наприклад, протягом 40 хвилин) зумовлює суттєве збільшення кількість нікотину для того, хто вживає снюси; ● <i>поодинокі згадка:</i> для новачка перша спроба може спровокувати сильний ефект, який буде схожим на стан нетверезості. 	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>для деяких учасників(ць) діад:</i> інформація щодо можливого шкідливого впливу нікотинових снюсів не є настільки поширеною, як з іншими виробами (наприклад, з традиційними сигаретами); ● <i>у сприйнятті 15-річних хлопців:</i> нікотин є менш шкідливим порівняно з тютюном.

Таблиця 4.4. Сприйняття пристроїв для нагрівання тютюну з точки зору ризиків для здоров'я.

Обґрунтування шкідливості для здоров'я	Чинники, які зменшують ризики, згідно з думкою респондентів(ок)
<ul style="list-style-type: none"> ● містить нікотин; відповідно, є негативний вплив на легені; ● можливо споживати достатньо часто і в різних ситуаціях (зокрема, не потрібно виходити з приміщення); ● <i>у сприйнятті 15-річних хлопців:</i> тютюн є шкідливішим, ніж нікотин; <p><i>поодинокі згадки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● всередині стику знаходиться пластмасовий компонент: <i>«вдихати пластмаску в легені – ну, це дуже погана ідея»;</i> ● <i>девайс може зламатися: «сам пристрій може зірватися і то теж небезпечно».</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ● немає інших шкідливих речовин (наприклад, немає смол як зі звичайними сигаретами), які потрапляють в організм курця; пристрій нагріває тютюн і в організмі опиняється «чистий» тютюновий дим; ● обмежений час споживання (=обмежена кількість нікотину, яку отримує курець) на відміну від е-сигарет і снюсів: <i>«С определенний час куріння на... одиницю цього виробу... Якщо ти вставив один стик – там 2 хвилини пройшло – він закінчився...» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)</i> ● негативний вплив на легені під час споживання є меншим порівняно з традиційними сигаретами; ● немає сильного впливу на голосові зв'язки (як це відбувається з традиційними сигаретами); <p><i>поодинокі згадки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● мають менше тютюну у складі порівняно з іншими виробами; ● негативний вплив на людей навколо практично відсутній.

Таблиця 4.5. Сприйняття кальєну з точки зору ризиків для здоров'я.

Обґрунтування шкідливості для здоров'я	Чинники, які зменшують ризики, згідно з думкою респондентів(ок)
<ul style="list-style-type: none"> • випаровування містять шкідливі елементи, які осідають у дихальних шляхах і можуть згодом провокувати різні захворювання. 	<ul style="list-style-type: none"> • для респондентів(ок) віком 17 років: цей виріб споживається лише час від часу; тому вплив є скоріше незначним (<i>«це просто мізер»</i>); • для респондентів(ок) віком 15-16 років (особливо для жителів(ьок) сіл і невеликих міст): вживання цього виробу не є поширеним; бракує інформації про особливості його впливу на організм. <i>«У дітей немає до нього доступу, як у дорослих; тому він є найменш шкідливим, бо його менше вживають... Я на свої очі бачив його один раз, коли на посаді до дорослих попав» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)</i>

Розділ 2.2. Джерела інформації про небезпеку тютюнових і нікотинових виробів

Учасники(ці) дослідження назвали наступний перелік джерел, за допомогою яких вони отримують інформацію щодо небезпечних наслідків вживання тих чи інших тютюнових і нікотинових виробів:

- **Власний досвід спостережень за однолітками**, які є споживачами різних тютюнових і нікотинових виробів.

«Спостереження над своїми друзями, коли ти з ними гуляєш... На тренуваннях... коли тим, хто курить, вже після розминки важко дихати» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)

- **Короткі відео або повідомлення в соціальних мережах і месенджерах (TikTok, Instagram, Telegram)**. Так, є різні відео, в яких швидко і лаконічно блогери розповідають про негативні наслідки вживання тих чи інших тютюнових виробів для здоров'я (зазвичай на них наштотвхуються, переглядаючи стрічку). При цьому респонденти(ки) зазвичай нічого не могли розповісти про таких блогерів.

«З останнього, що я бачила... Відео було пов'язане з тим, що електронні сигарети вони лише здаються мені шкідливим, але... їх можна курити де завгодно. Якщо закурити цю звичайну цигарку, то потрібно виходити на вулицю... на балкон, запальничка потрібна... У випадку з електронними сигаретами ти їх можеш курити де завгодно: в школі в туалеті, у себе на ліжку, у себе вдома... і ти не можеш контролювати, скільки ти куриш... і через це висока доза нікотину» (дівчина, 16 років, Київ)

Згідно з учасниками(цями) діад, на повідомлення відповідної тематики можливо наштотвхнутися, гортаючи стрічку Telegram. Один із прикладів, які навели респонденти(ки) – це інформація про передчасну смерть споживача електронних сигарет, яка була спровокована негативними наслідками вживання цих виробів.

- **Тематичні відео на YouTube**, які шукали самостійно або на які наштотвхнулися завдяки роботі алгоритмів цього відеохостингу. Так, жителі(ьки) Тернопільської області згадували експерименти з традиційними сигаретами та е-сигаретами, які набули популярності серед однолітків після відео, яке зробив популярний блогер SlivkiShow. За допомогою такого експерименту блогер на доступному рівні

продемонстрував «меншу шкідливість» е-сигарет порівняно з традиційними сигаретами:

«Колись був пік з... вейпами – ті, що прям дуже багато диму давали, вийшло то відео... Всі це побачили, і з цього відео почався стереотип, що електронні сигарети нешкідливі. Хоча вони шкідливі, але не настільки, як тютюнові вироби...» (дівчина, 17 років, Тернопіль)

«Позавчора буквально мої друзі побачили в інтернеті відео з електронними сигаретами. Вони так само їх курять і вони вирішили так само зробити. Вони взяли лоточок, вакуумну трубку і спробували завакуумувати... електронну сигарету – так, щоб вона тягнула дим, і поставили туди вату. І так само зробили коробку для сигарет.... тютюнових. І, наскільки було видно, тютюнові сигарети більше виділили якоїсь жовтої... Жовтого відтінку вата стала і зробилася... така роса... зробилася смола. А на електронних сигаретах... там буквально тільки... пробувало жовтіти, но не жовтіло повністю...» (хлопець, 15 років, Тернопільська область)

Згідно з 17-річним респондентом, він самостійно шукав інформацію на YouTube про шкоду е-сигарет (вміст тютюну в різних виробках, вплив на організм тощо), оскільки постійно чув навколо загальні фрази на кшталт того, що «курити – це погано», і хотів почути детальніші пояснення стосовно цієї теми.

- **Пошук відповідей на свої питання через використання пошукової системи в інтернеті.** Так, деякі респонденти(ки) за власною ініціативою шукали інформацію щодо порівняння шкідливості традиційних сигарет і е-сигарет. Фрази, які вони формулювали в якості запиту, користуючись пошуковою системою, були такі: «характеристики електронної цигарки», «порівняння електронних і звичайних сигарет», «наслідки після куріння електронних сигарет».
- Інформація, яку отримали під час занять у школі/ ліцеї, а саме:
 - під час уроків за навчальною дисципліною «Основи здоров'я» та/ або коли читали підручник за цією дисципліною;
«В основному я читала якусь базу, зокрема в підручнику по «Основам для здоров'я» про наслідки куріння всяких тютюнових виробів...» (дівчина, 15 років, Черкаська обл.)
 - підготовка учнями доповідей щодо шкідливості окремих виробів;
 - демонстрація навчальних відео про шкоду куріння.
«У мене ще в школі показували відео, що 1 час паління кальяну дорівнює сотні сигарет, але ж це бред» (хлопець, 17 років, Київ)

Ще одне джерело, яке згадала лише одна 17-річна респондентка – це мультсеріал Сімпсони, одна із серій якого була присвячена проблемі шкідливості вторинного диму традиційних сигарет для людей, які знаходяться поруч із курцем.

Розділ 2.3. Ставлення до медичних попереджень на упаковках виробів

Більшість учасників(ць) дослідження ствердно відповіли на питання стосовно того, чи звертали вони увагу на вербальні і графічні попередження на упаковках сигарет. При цьому деякі респонденти(ки) посилались на такі попередження під час обговорення ризиків для здоров'я при споживанні різних тютюнових і нікотинових виробів.

«В любому випадку це [ідеться про споживання тютюнових виробів] буде породжувати ті чи інші хвороби, тому що навіть на упаковках тютюнових цигарок ми можемо побачити, що... вагітним

не можна курити, що може спровокувати рак або інші якісь захворювання» (дівчина, 17 років, Тернопільська обл.)

Відповідно, попередження на упаковках працюють в якості інформування підлітків про можливі небезпеки для здоров'я, якщо споживати традиційні сигарети. Проте, стосовно емоційної реакції на зображення, а також щодо безпосереднього впливу на поведінку, враження учасників(ць) діад різнилися:

- Респонденти(ки) молодшого віку (15-16 років) вважали, що ті однолітки, хто або вже має досвід споживання тютюнових і нікотинових виробів, або має сформований намір спробувати якийсь із цих виробів, не звертають уваги на такі попередження. Проте, це може мати вплив на тих, хто вагається.

«На звичайних сигаретах... друкують ці картинки з вбитими легенями, вбитими зубами, язиками, органами. Це так жахливо виглядає. Пишуть... «Куріння вбиває Ваше здоров'я» - щось таке... Курцям, які залежні від цього, їм все одно на ці картинки. Мені жахливо стає від цих картинок... Ну, від першої спроби, дивлячись яка людина, може злякатися і подумати: "Нащо воно мені? Нащо?.."» (дівчина, 16 років, Київська обл.)

Згідно з одним із 15-річних респондентів, зображення на упаковках сигарет спонукають замислитися про можливі наслідки для здоров'я своїх друзів, які курять:

«Це можливо бути у твого друга, якщо він це вживає» (хлопець, 15 років, Тернопіль)

- Хлопці старшого віку (17 років) декларували власне нейтральне ставлення до таких написів і зображень, називали їх лише «формальністю». Вони вважали, що ці попередження не викликають особливої реакції і не мотивують курців кидати курити. При цьому один із хлопців продемонстрував недовіру до зображень; він був впевнений, що деякі пошкодження органів, зокрема пошкоджені легені, які демонструють на упаковках, отримані внаслідок іншого типу впливу на організм:

«...Відомий факт, що там малюють легені, які взагалі виглядають як... ганчірки – це фотографія уражених легенів не від куріння... а хімічно пошкоджених. Це було... в американському шоу, де про це розповідали...» (хлопець, 17 років, Київ)

- Одна із дівчат старшого віку характеризувала зображення як неприємні, а також такі, що іноді лякають. При цьому вона згадала власний досвід спостережень за однолітками, коли деякі курці, звертаючись до когось з проханням купити їм сигарети, просять також обрати упаковку з менш жахливим зображенням. В той самий час, ці попередження не впливають на намір цих однолітків продовжувати курити.

Тільки деякі респонденти(ки) відзначили, що вони помітили зміни в дизайні упаковки традиційних сигарет. Однак вони характеризували зміни по-різному (іноді висновки були протилежними). Так, одні – вважали, що малюнки стали ще жахливішими, деякі інші – навпаки, помітили зникнення малюнків, які відображають негативні наслідки споживання сигарет (залишилися тільки текстові попередження). Згідно з рештою учасників(ць) дослідження, вони не помітили якихось суттєвих змін.

Характеризуючи попередження на упаковках е-сигарет, одні респонденти(ки) назвали їх нейтральними за змістом; вони є недостатньо помітними на тлі привабливого кольорового дизайну упаковки цих виробів. Інші учасники(ці) діад або констатували відсутність

будь-яких попереджень на упаковках е-сигарет, або говорили, що не звертали увагу на такі деталі.

ЧАСТИНА 3. ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ВІД ТЮТЮНОВОГО ДИМУ

Розділ 3.1. Сприйняття тютюнових і нікотинових виробів в контексті шкоди «вторинного диму»

Для більшості учасників(ць) дослідження словосполучення «пасивне куріння» було більш знайомим порівняно з такими визначеннями, як «вторинний дим», «вторинні викиди». При цьому **всі респонденти(ки) були поінформовані (навіть поверхнево) про шкідливість того диму, який споживач видихає в навколишнє середовище, і яким дихають люди, перебуваючи поряд.**

Вторинний дим від традиційних сигарет найчастіше вважали найшкідливішим для тих людей, які перебувають поруч із курцем.

«...Повертаємось до моєї улюбленої академії [заклад, де навчається респондентка – ред.]. Я завжди стараюсь тікати з 3 і 4 поверхів, де викладачі на перервах дістають свої сигарети... в рядок стають і починають курити. Це жахливо просто. Всі тікаємо відразу, щоб не вдихати цей дим, запах, і це, безумовно, також залишає якийсь негативний відбиток на здоров'ї... Від цих димів, парів – воно... затримується в організмі і псує щось – ті самі легені...» (дівчина, 16 років, Київська обл.)

Аргументи, які навели ці учасники(ці) дослідження, були такі:

- звичайні сигарети продукують густий, «важкий», їдкий дим, який добре відчувається тими людьми, які перебувають поруч із курцем; цей дим осідає на усіх речах, які є навколо;
- дим від цих виробів містить шкідливі речовини (зокрема нікотин, смоли), що мають негативний вплив на здоров'я (насамперед це стосується легенів) тих, хто перебуває навколо;
- дим звичайних сигарет містить найбільшу кількість нікотину;
- традиційні тютюнові вироби загалом вважаються такими, що є шкідливими для здоров'я; існує багато доказів такої точки зору; відповідно, вторинний дим таких виробів також є найшкідливішим.

В той самий час, деякі 15-річні та 16-річні респонденти(ки) були впевнені, що більше шкоди здоров'ю людей навколо можуть завдати споживачі е-сигарет. При цьому вони спиралися на власні спостереження і обґрунтували свій висновок наступним чином:

- тривалість споживання е-сигарет може бути значною за часом – це збільшує негативний вплив тих, хто перебуває поруч;
- курці е-сигарет зазвичай не намагаються якимось убезпечити людей навколо на відміну від споживачів традиційних сигарет, які можуть відходити від інших людей, створюючи дистанцію;

«Ті, хто курить сигарети [звичайні – ред.], вони якимось намагаються відійти, і вони це на так довго роблять... Електронні мають найсильніший вплив на оточуючих. Вони це роблять там, де хочуть» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)

- дим від е-сигарет має приємніший запах порівняно з традиційними сигаретами; тому такий дим не викликає відрази і люди навколо не поспішають відійти від курця.

При порівнянні шкідливості вторинного диму від електронних сигарет і тютюнових виробів для електричного нагрівання, думки учасників(ць) діад також різнилися. **Частіше респонденти(ки) вважали вторинні викиди від е-сигарет шкідливішими для людей навколо.** При цьому пролунали наступні аргументі:

- загальний обсяг диму, який продукує споживач е-сигарет, є більшим порівняно з тютюнових виробів для електричного нагрівання (тобто більше диму = більше шкідливих речовин, які розповсюджуються разом з ним);
- вживання тютюнових виробів для електричного нагрівання передбачає отримання меншої кількості нікотину порівняно з е-сигаретами; тому вплив диму на тих людей, які знаходяться поруч із курцем, також є меншим;
- тютюнові вироби для електричного нагрівання є більш сучасним і більш «технологічним» продуктом; відповідно, виробники стиків мали би більше потурбуватися про «поліпшення» для здоров'я як споживачів, так і тих, хто перебуває навколо.

Деякі учасники(ці) діад різного віку або оцінювали шкідливість диму від е-сигарет і диму від тютюнових виробів для електричного нагрівання приблизно однаково, або вважали дим від тютюнових виробів для електричного нагрівання шкідливішим порівняно з е-сигаретами. Аргумент, який пролунав на захист останнього висновку, був таким: дим від е-сигарет слабше відчувається людьми навколо на рівні запаху, до того ж, він є приємнішим; дим від тютюнових виробів для електричного нагрівання, є добре відчутним і достатньо специфічним (це не тільки є неприємним на рівні відчуттів, але й має негативний вплив на органи дихання):

«Електронні сигарети – я не знаю, яку вони мають шкоду для здоров'я оточуючих... Мабуть, невисоку... Якщо ви будете стояти на вулиці, ви будете відразу відчувати... навіть вітер просто подує... ви будете чути що хтось курить IQOS або тютюнові вироби. Електронні сигарети – їх не чути взагалі» (дівчина, 17 років, Тернопіль)

Серед учасників(ць) дослідження 15-16 років також були й ті респонденти(ки), яким виявилось важко оцінити шкідливість тютюнових виробів для електричного нагрівання порівняно з іншими виробами.

Розділ 3.2. Спостереження респондентів(ок) щодо споживання тютюнових і нікотинових виробів на території навчальних закладів

Згідно з переважною більшістю респондентів(ок), вони спостерігали споживання тютюнових і нікотинових виробів на території тих освітніх закладів, в яких вони навчаються (або всередині, або поруч із будівлею), протягом двох тижнів, які передували інтерв'ю. Досвід таких спостережень узагальнений нижче в Таблиці 5.

При цьому важливо відзначити наявність виключення, а саме один із учасників дослідження, який проживає в Київській області, не мав досвіду перебування на території

навчального закладу з початку нового навчального року, оскільки навчання відбувається виключно онлайн.

Таблиця 5. Спостереження учасників(ць) дослідження стосовно споживання тютюнових і нікотинових виробів на території тих закладів, в яких вони навчаються.

Яка категорія виробів?	Хто споживав?	Де?	Який тип закладу?
е-сигарети	<ul style="list-style-type: none"> учні - підлітки (починаючи з 7-х класів); 	<ul style="list-style-type: none"> вбиральні всередині закладу; кімнати для переодягання на заняття з фізкультури; шкільний двір; біля будівлі закладу (позаду, щоб не бачили вчителі); під час уроків: «можуть також на уроках тишком-ником... за книжками, в руках кофти ховають»; 	<ul style="list-style-type: none"> школи, ліцеї, коледжі;
	<ul style="list-style-type: none"> студенти різного віку; викладачі; 	<ul style="list-style-type: none"> поруч із закладом; 	<ul style="list-style-type: none"> університети та академії;
тютюнові вироби для електричного нагрівання	<ul style="list-style-type: none"> студенти різного віку; викладачі; 	<ul style="list-style-type: none"> поруч із закладом (напр., на лавочці біля будівлі закладу); «курилка» для студентів безпосередньо за закладом; 	<ul style="list-style-type: none"> університети та академії;
нікотинові снюси	<ul style="list-style-type: none"> учні - підлітки (починаючи з 7-х класів); 	<ul style="list-style-type: none"> вбиральні всередині закладу; шкільний двір; під час уроків; 	<ul style="list-style-type: none"> школи і ліцеї;
	<ul style="list-style-type: none"> однолітки; 	<ul style="list-style-type: none"> в аудиторії під час пари; 	<ul style="list-style-type: none"> університет;
традиційні сигарети	<ul style="list-style-type: none"> учні - підлітки; одиночне згадування: вчителі; 	<ul style="list-style-type: none"> вбиральні всередині закладу; поряд зі школою (недалеко від входу): «я бачила вчителів, які курять поряд із школою»; 	<ul style="list-style-type: none"> школи і ліцеї;
	<ul style="list-style-type: none"> студенти різного віку; викладачі. 	<ul style="list-style-type: none"> вбиральні всередині закладу; поруч із закладом. 	<ul style="list-style-type: none"> університети та академії.

Тільки частина респондентів(ок), зокрема учні та учениці шкіл, ліцеїв і коледжів, зазначили, що вони чули зауваження, які робили вчителі(ьки), а також персонал адміністрації на адресу тих, хто курить на території закладу.

«Якщо ловлять тих учнів, які курять... в туалетах, то викликають батьків... Також з поліцією зв'язуються, до директора відправляють, тобто у нас з цим все серйозно» (дівчина, 15 років, Черкаси)

«У нас в школі попереджають і... роблять виховну годину, якщо побачать, що хтось вживає [тютюнові і нікотинові вироби – ред.]» (хлопець, 15 років, Тернопільська обл.)

Саме тому в деяких закладах ті, хто бажають курити, роблять це, намагаючись бути поза увагою викладацького складу та адміністрації (наприклад, курять виключно під час перерв поза будівлею). Крім того, деякі учасники(ці) дослідження також згадали випадки, коли курців і тих, хто продає тютюнові і нікотинові вироби, виключали із школи:

«У нас хлопчика вигнали зі школи за те, що він курив і продавав все це на території школи... Він вів Telegram-канал, де продавав усе це» (хлопець, 16 років, Черкаська обл.)

В той самий час, деякі інші респонденти(ки) 15 і 16 років, з одного боку, відзначили наявність профілактичних бесід з тими, хто споживає різні тютюнові і нікотинові вироби в закладах середньої освіти; проте, з іншого боку, вони також акцентували відсутність систематичної і ефективної роботи за цим напрямком.

«У нас... якщо когось ловлять чи підозрюють, проводяться бесіди, але немає такого, щоб реально якимось серйозно протидіяли курінню в школі» (дівчина, 16 років, Київ)

Згідно з учасниками(цями) діад старшого віку (16-17 років), які навчаються в закладах вищої освіти (університети або академії), споживання тютюнових і нікотинових виробів є скоріше звичайною поведінкою на території цих закладів.

«В школі ловили, коли в туалеті курили, а в універсі – ні, ще ні разу. Просто нам сказали, де можна курити, де не можна» (хлопець, 17 років, Київ)

Викладачі і представники(ці) адміністрації не звертають на це особливої уваги. Ба більше, деякі з них регулярно споживають тютюнові вироби на території закладів.

«У нас в академії саме сигарети [традиційні – ред.] курять багато саме викладачі. ...В туалетах для студентів – там навіть можливо частіше побачити не студентів, а викладачів, яким вже 80+, і вони курять ці сигарети... Просто вся академія пропитується цим сморідом...» (дівчина, 16 років, Київська обл.)

Деякі викладачі споживають е-сигарети або тютюнові вироби для електричного нагрівання разом зі студентами:

«...Сигарети деякі викладачі курять зі своїми студентами... В університеті на це [ідеться про споживання різних тютюнових і нікотинових виробів загалом – ред.] не так звертають увагу як в школі» (дівчина, 17 років, Тернопіль)

Згідно з більшістю учасників(ць) діад, вони чули про наявність заборони на законодавчому рівні стосовно вживання будь-яких видів тютюнових та нікотинових виробів на території навчальних закладів. Крім того, вони підтримують таку заборону, оскільки це сприяє захисту здоров'я тих, хто не курить; крім того, це частково обмежує вживання різних виробів на території закладів (споживають лише в окремих місцях). Разом з цим, бракує контролю за виконанням цієї норми – це особливо відчутно в закладах вищої освіти.

«Те, що вони створили таку заборону – це, звісно, добре; але мені здається треба якимось жорстче обмежувати... Можливо, якісь штрафи виписувати. Поліція ж стоїть на вулицях – хай вони цим займаються. ...В моїй тій самій академії якимось звиклося, що всі курять – це така середа, до 90% тих, хто знаходяться там, курять. Це якимось звично стало за рік мого навчання» (дівчина, 16 років, Київська обл.)

В той самий час, хлопці старшого віку (17 років) були впевнені, що така заборона є зайвим обмеженням. Аргументи, які вони використали, обґрунтовуючи свою точку зору, були такими:

- будь-які заборони не є достатньо ефективними; тому краще штучно не обмежувати курців, але при цьому важливо потурбуватися про відсутність впливу від куріння на інших учнів і персонал закладу;
- наявність окремих приміщень для куріння на території закладів освіти різного рівня є звичною практикою для країн Європи (зокрема, для Німеччини, де такі приміщення існують навіть в школах).

ЧАСТИНА 4. ДОПОМОГА ПРИ ПРИПИНЕННІ СПОЖИВАННЯ ТЮТЮНОВИХ І НІКОТИНОВИХ ВИРОБІВ

Розділ 4.1. Моделі поведінки однолітків у випадках, коли вони намагаються припинити споживання тютюнових або нікотинових виробів

Тільки деяким учасникам(цям) діад були відомі випадки, коли однолітки намагалися відмовитися від споживання або кинути вживати ті чи інші тютюнові і нікотинові вироби. Перелік таких випадків наведено нижче:

- Деякі друзі 15-річних учасників(ць) діад робили спроби кинути споживання е-сигарет або звичайних сигарет, але не змогли впоратися з тим станом, який супроводжував процес відмови від куріння.

«Були спроби у подружок, які зловживають, але у них не вийшло... тому що, коли кидаєш палити [ішлося про е-сигарети – ред.], багато стресуєш, зриваєшся, і, коли ти куриш, заспокоюєшся. Вони просто не можуть без цього» (дівчина, 15 років, Черкаси)

Інша перешкода – це друзі і знайомі, які споживають різні вироби поруч і провокують тим самим тих, хто намагається відмовитися від куріння:

«Мої друзі зараз пробують це все [ішлося про звичайні сигарети – ред.] кидати, но відмовитися так зразу не получается, бо... якщо навіть почав відмовлятися... появляються друзі або компанія, вони курять перед тобою і тебе самому вже хочеться. Ти просиш, щоб вони тобі дали затягнутися – затягнувся і тебе далі тягне...» (хлопець, 15 років, Тернопільська обл.)

- 15-річний респондент – житель Тернопільської області розповів про вдалий досвід відмови знайомих підлітків від звичайних сигарет. В цих випадках вирішальну роль відіграли батьки, які викинули ті упаковки тютюнових виробів, які знайшли у своїх дітей, провели виховні бесіди з ними і посилили контроль за їхньою поведінкою. Одна із мам додатково продемонструвала сину відео з одним із родичів, який мав тривалий досвід споживання сигарет, захворів на рак і згодом помер. Згідно з респондентом, цьому підлітку було неприємно дивитися таке відео і він зробив для себе висновок, що наслідком куріння може бути пришвидшення власної смерті.
- Згідно з однією 16-річною респонденткою, серед її однолітків є ті, хто звертають увагу на обмеження організму внаслідок куріння (задишка, менша витривалість), і у них з'являються думки стосовно відмови від вживання е-сигарет. Однак спроб зробити це вони ще робили.
- Однолітку 16-річного респондента вдалося відмовитися від е-сигарет; при цьому він звертався до друзів за рекомендаціями, яким чином можливо ефективніше подолати залежність («щоб не було ломки»); друзі порекомендували медичний препарат Табекс.
- Друг іншого 16-річного учасника цієї діади намагався відмовитися від е-сигарет в той час, коли проводилося дане дослідження (він не вживав ці вироби протягом місяця на час інтерв'ю). При цьому хлопець почав більше займатися спортом, щоб скоротити кількість вільного часу. Він також почав споживати Валеріану для того, щоб впоратися з підвищеною нервозністю, яка з'явилася після відмови від куріння.

- Деякі учні і студенти вимушено зменшують споживання тих чи інших виробів через брак грошей (це може бути протягом як короткого періоду, так і досить тривалого).

Розділ 4.2. Поінформованість респондентів(ок) про можливості отримати допомогу у випадку припинення споживання тютюнових і нікотинових виробів

Більшість респондентів(ок) дали негативні відповіді на наступні питання:

- щодо власної обізнаності про організації та інтернет-ресурси, де можливо отримати поради стосовно відмови від споживання тих чи інших тютюнових і нікотинових виробів;
- щодо поінформованості про сервіс "Я кидаю курити" <https://stopsmoking.org.ua>.

Тільки в окремих випадках учасники(ці) діад згадали про наступне:

- існування спеціалізованих медичних центрів, в яких можливо отримати кваліфіковану допомогу, якщо підліток має намір припинити споживання того чи іншого виробу;
- існують веб-сайти³, відео на YouTube, а також відео в соціальних медіа, де можливо знайти різні рекомендації щодо того, як відмовитися від звичайних сигарет, а також від е-сигарет;

*«Сайти в Гуглі... відео в Ютубі, ТікТоці... усілякі поради, як можна кинути, якісь таблетки, які допомагають – такі, як антидепресанти... Коли кидаєш, з'являється агресія, поганий настрій. Після антидепресантів ти заспокоюєшся... Не запам'яталося, хто давав ці поради... На сайті в основному пропонують таблетки для заспокоєння...»
(дівчина, 15 років, Черкаси)*

- є книги, назви яких відповідають тематиці (на кшталт «Як кинути курити»); проте, вони не викликають ані достатнього інтересу, ані достатньої довіри.

³ Про веб-сайти згадали 15-річні дівчата; однак вони не змогли згадати назви цих сайтів, оскільки випадково наштовхнулися на таку інформацію в інтернеті.

ЧАСТИНА 5. КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАБОРОНУ РЕКЛАМИ, СПОНСОРСТВА ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПРОДАЖУ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ

Розділ 5.1. Реклама тютюнових і нікотинових виробів та інші промо-активності, з якими зіштовхувалися респонденти(ки) останнім часом

Більшість учасників(ць) дослідження згадали рекламу пристроїв для нагрівання тютюну, е-сигарет, а також нікотинових снюсів, яку вони бачили протягом останніх кількох місяців. Одна із учасниць також розповіла про BTL-акцію GLO, в якій вона взяла участь і яку сприйняла як опитування щодо тютюнових виробів. Тільки деякі респонденти(ки) бачили зовнішню рекламу традиційних сигарет. Деталі стосовно реклами і активностей, які згадали респонденти(ки), наведені нижче в Таблиці 6.

Таблиця 6. Узагальнення інформації щодо реклами та інших активностей, з якими зіштовхувалися учасники(ці) діад протягом останніх кількох місяців.

<i>Бренд і тип реклами/ активності</i>	<i>Джерело</i>	<i>Елементи, які запам'ятали респонденти(ки)</i>	<i>Найбільш привабливі елементи реклами</i>
пристрої для нагрівання тютюну			
IQOS: банерна реклама;	піратські веб-сайти, де можливо переглядати фільми і серіали (напр., Rezka);	банер «спокійних» кольорів із назвою бренда і закликком спробувати продукцію;	загальне позитивне враження про дружлюбний образ бренду;
IQOS: промо-стенд;	один із торговельних центрів у Тернополі;	викладка різних кришок-накладок для пристрою для того, щоб оновлювати його зовнішній вигляд;	різнокольорові («яскраві»), стильні накладки, які можливо використати як один із елементів конструктора для приладу – це привертає увагу і мотивує підійти та поцікавитися пропозицією;
IQOS: зовнішня реклама;	на магазинах – спеціалізованих точках продажу тютюнових виробів;	назва бренду великими літерами;	підсвічування, контрастні кольори;
IQOS: рекламні постери;	в різних торговельних центрах Черкас;	назва бренду великими літерами, асортимент, ціна;	яскраві кольори, різні смаки;
GLO: BTL акція;	один із торговельних центрів у Тернополі	представниця агентства поставила питання щодо віку респондентки, її власного досвіду споживання тютюнових виробів, досвіду споживання виробів в її оточенні, а також попросила підписатися на сторінку бренду в Instagram;	
е-сигарети			
Elf Bar, Vapresso: пости	Instagram	асортимент нових різновидів і заклик спробувати новий смак;	—
пост про контейнери з рідиною для е-сигарет	Instagram	інформація про акційну пропозицію: покупка 2 контейнерів з рідиною + 3 контейнер безкоштовно;	вигідна пропозиція: «ти купляеш 2 банки цієї рідини... наприклад, по 10 мл, і ти отримуєш ще в подарунок 30 мл безплатно»;

рекламні постери «якихось електронних сигарет»	спеціалізовані ларьки	поява нових смаків	—
відео	TikTok	розпаковка виробу;	було цікаво подивитися, що саме буде в упаковці: як виглядає виріб, який смак має;
нікотинові снюси			
VELO: реклама (відео);	TikTok;	реклама заходів, які організовує бренд;	цікаві інсталяції з назвою бренда і подушками навколо, які мали форму паучів, і якими можливо було скористатися під час заходу; привабливий friendly-образ бренду викликав позитивний емоційний відгук;
VELO: рекламний плакат	зовнішня реклама біля спеціалізованого магазину	назва бренду крупними літерами, зображення коробочки з літерою V на поверхні;	яскраві, контрастні кольори на тлі домінуючого сірого кольору вулиці міста: <i>«сіра дорога, сірий дім і тільки одна яскрава річ».</i>
традиційні сигарети			
рекламний постер	зовнішня реклама на вікні спеціалізованого кіоску.	зображення упаковки і «якийсь напис».	—

Декілька учасниць дослідження також акцентували проблему романтизації процесу куріння, яка відбувається за допомогою художніх фільмів і серіалів. Один із нещодавніх прикладів – фільм «Будинок слово», в якому естетично демонстрували тютюновий дим; видатні українські поети і письменники часто курили, коли нервували.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗАЦІКАВЛЕНИМ СТОРОНАМ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИК ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Посилення антитютюнового законодавства

- Продовжити імплементацію положень Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну, її Керівних принципів та рішень Сторін для повної ліквідації реклами і стимулювання продажу тютюну, пристроїв для нагрівання тютюну, електронних сигарет та рідин до них, зокрема передбачені законопроектом №12091:
 - заборонити викладку тютюнових та нікотинових виробів у місцях торгівлі;
 - заборонити рекламу брендів пристроїв для нагрівання тютюну, електронних сигарет та рідин до них;
 - заборонити ароматизовані тютюнові вироби;
 - запровадити комбіновані медичні попередження на пачках усіх тютюнових виробів та пристроїв для нагрівання тютюну.
- Заборонити продаж нікотинових снюсів (подушечок) та електронних сигарет. Оскільки такі вироби сприяють залученню дітей та молоді до нікотинової залежності, прості в споживанні для дітей та складні в забезпеченні регулювання.
- Ліквідувати преференцію 25% на акциз для тютюнових виробів для нагрівання у порівнянні з сигаретами, що запроваджена Законом України 4115-IX від 04.12.2024
- Розглянути підвищення акцизу на сигарети, тютюнові вироби для нагрівання (ТВЕН), сигарил до 120 євро на 1000 шт. задля зменшення доступності таких виробів, особливо, для дітей та молоді.
- Заборонити дистанційну (онлайн) торгівлю тютюновими та нікотиновими виробами задля обмеження доступності тютюнових та нікотинових виробів для дітей.

Забезпечити найвищий рівень дотриманням чинного законодавства захисту населення від шкоди тютюну та нікотину

Відновити планові заходи нагляду (контролю) за дотриманням законодавства захисту населення від шкоди тютюну та нікотину, зокрема:

- нагляду (контролю) за заборонаю реклами, стимулювання продажу та спонсорства тютюнових виробів, пристроїв для нагрівання тютюну, електронних сигарет, заправних контейнерів та рідин до них;
- заборони продажу тютюнових та нікотинових виробів неповнолітнім особам;
- заборони куріння, вживання та використання тютюнових виробів, електронних сигарет, кальянів, предметів, пов'язаних з їх вживанням у громадських приміщеннях, на території навчальних закладів, у приміщеннях гуртожитків тощо;
- заборони виробництва та реалізації в Україні сигарет, електронних сигарет та рідин до електронних сигарет зі смако-ароматичними добавками.

Підвищення обізнаності та освіта

Підтримувати сучасні освітні програми для шкіл, які інформують про ризики вживання будь-яких тютюнових та нікотинових виробів.

Доступність допомоги та підтримки

Інформувати школярів та студентів про переваги відмови від вживання тютюну та нікотину. Популяризувати серед учнівської молоді безоплатний сервіс Центру громадського здоров'я «Я кидаю курити!» stopsmoking.org.ua.

Моніторинг і оцінка

Налагодити системний моніторинг моделей поведінки учнівської молоді (поєднуючи кількісні опитування з якісними дослідженнями) для коригування державної політики попередження та зменшення вживання тютюну та нікотину.